

ВИСВІТЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КАМПАНІЙ НА ТЕРИТОРІЇ КАРЕЛІЇ ТА ЗАПОЛЯР'І У 1941-1942 рр. У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ

В'ячеслав Іванов

Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка
аспірант кафедри етнології та краєзнавства
Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: slavik1855@gmail.com

У радянській історіографії питання висвітлення військових кампаній на північній території СРСР не набуло системного й узагальнюючого характеру. Окремі праці, із залученням партійних і військових, розкривали оборону та наступальні операції проти об'єднаних сил вермахту і фінських військ. Надзвичайна ідеологізація та пропаганда Радянського Союзу вказувала, що подібні праці «сприяли більш успішному... укріпленню Радянських Збройних Сил» й укріпляти «радянську Північ від правлячих кіл імперіалістів». Зрозуміло, що основні бойові дії у 1941-42 рр. на південному фланзі Півночі СРСР, навколо озера Ільмень, по рікам Волхов, Нева, Ленінград, Кронштадт, Оранієнбаум, Шліссельбург тощо. Після 1945 р. з'явилися узагальнюючі праці з історії кампаній на радянсько-німецькому фронті періоду «Великої Вітчизняної війни». У них, головним чином вже приділяється увага подіям у Заполяр'ї й у Карелії, із залученням значної джерелознавчої бази.

Видавництво «Воєніздат» на хвилі десталінізації у 1961 р. випускає під редакцією П.Н. Поспелова другий том «Історії Великої Вітчизняної війни», який був присвячений подіям червня 1941 р.- листопада 1942 р. У стислій формі вказувалося, що німецько-фінські війська намагалися захопити влітку 1941 р. Мурманськ і Полярний, на захист якого командування Червоної Армії і Флоту сформувало «декілька загонів морської піхоти». Контратаки гарнізону привели до того, що німецькі війська припинили спочатку наступ, поновивши його після указу Гітлера від 20 серпня 1941 р., 7 вересня 1941 р. У томі причини поразок німецьких військ пояснювалися міцною підтримкою сухопутних військ СРСР частинами флоту та військової авіації. «Ця помилка противника і була вміло використана командуванням Північного флоту». Зірвавши наступ німецько-фінляндських військ влітку 1941 р. до наступу арктичної зими, військові дії активно поновилися навесні 1942 р. Перед 14-ю армією Карельського фронту була поставлена задача у дусі комбі-

нованого сталінського наступу на усіх фронтах зняти часткову блокаду з Мурманська. Частини Північного флоту СРСР висадили морський десант південніше Мотовської затоки. Однак, автори тому вказують на те, що німецькі збройні сили підтягнули підкріплення і тому десант довелося евакуювати.

Битві за Ленінград 1941-1944 рр. і, разом з тим, військовим кампаніям на Карельському перешийку, на широкому та різноманітному фактологічному історичному матеріалі, на основі власних спогадів і залучення партійних і військових джерел, випущені видавництвами «Леніздат» і «Воєніздат» колективні монографії «Битва за Ленінград 1941-1944» (1962, авторський колектив В.П. Свиридова, В.П. Якутовича і В.Е. Василенко), «Битва за Ленінград 1941-1944» (1964, авторський колектив С.П. Платонова, І.П. Барбашина, А.І. Кузнецова, Н.П. Морозова, А.Д. Харитонова, Б.Н. Яковлева). Головна мета цих фундаментальних праць полягала у тому, щоб «зобразити подвиг радянських людей, які піднялися на війну проти гітлерівської Німеччини... відстоявши свою свободу і незалежність і розгромивши саму потужну армію капіталістичного світу – армію фашистської Німеччини». Авторський колектив під керівництвом В.П. Свиридова вказує на те, що активний наступ фінських армій розпочався проти Червоної Армії ще на початку серпня 1941 р., водночас з падінням Лузького рубежу оборони міста. 19 серпня 1941 р. розгорнулися жорстокі бої за Виборг, який впав наступний день, 30 серпня фінські частини зайняли містечко Райволу, 31 серпня Терійокі (Зеленогорськ) і вийшли на 1 вересня 1941 р. на лінію старого державного кордону. Автори вважають, що «зустрівши організований супротив наших частин, білофіни не змогли продовжити наступ і почали зариватися, споруджувати укріплення». Монографія під редакцією генерал-лейтенанта С.П. Платонова більш детально та схематично розглядає Карельську кампанію влітку 1941 р., розбивши бойові дії, на відміну від книги В. Свиридова на період з 22 червня по 10 липня, 10 липня – 31 липня,

31 липня – 1 жовтня 1941 р. Причиною швидкого просування фінів і незважаючи на те, що угруповання Червоної Армії на Карельському перешийку не вдалося оточити та знищити, як це подібним чином відбувалося у «котлах» на території Білорусі й України у липні – вересні 1941 р., все ж таки автори тому визнавали, що наступ німецької групи армій «Північ» забрав понад 80% підкріплень, які так були необхідні радянським військам у Карелії. На Карельський і Північний фронти виділяли «мінімально необхідні резерви», які в основному відправлялися на Ленінградський фронт. Однак, війська 7-ї і 23-ї армій СРСР у «жорстоких оборонних боях, що продовжувалися чотири місяці, знекровили фінські збройні сили та не допустили їх до Ленінграду». Безумовно, поразка Червоної Армії у Карелії влітку 1941 р. була тактичним успіхом, але далеко не стратегічним: фіни хоча і заблокували радянські війська на півночі Ленінградської області, але безпосередньо наблизившись до міста відмовилися його штурмувати.

У четвертому томі «Історії другої світової війни» під редакцією Н.Г. Андроннікова, що вийшов друком у 1975 р. підкреслюється, що «хід військових дій на Крайній Півночі і в Карелії не визивав серйозних побоювань у радянського керівництва. Просування противника на окремих вузьких ділянках фронту було дуже незначним». Розділ, що описує Карельську та Північні кампанії німецько-фінляндських військ у редакції маршала СРСР А. Гречко досить скупо. Авторський колектив пише, що фронти стабілізувалися на лінії Кольського півострова – річці Свір.

У розділі «Стратегічна оборона радянських збройних сил. Відображення настання німецько-фашистських військ на Москву» показано, що німецькі війська поновили наступ у Карелії й у Заполяр'ї 8 вересня 1941 р. Не досягнувши успіху на кандалакському, лоухінському напрямку, німецькі війська, за думкою авторів, перенесли головний удар на мурманський напрямок. Однак, німецькі війська без підтримки авіації та не маючи флоту у північних водах СРСР, окрім розрізнених груп підводних човнів. Головним досягненням радянських збройних сил було стабілізація фронту на Півночі СРСР аж до жовтня 1944 р. (тут бойові дії, якщо порівняти з Карельським фронтом, тривали довше через чинник клімату, місцевості, відсутності в арктичному регіоні доріг, комунікацій та опірних пунктів на місцевості поруч з крупними містами). У п'ятому

томі «Історії другої світової війни» повз волі згадується лише про те, що з 28 квітня по 13 травня 1942 р. «безрезультатно» закінчилося Мурманська наступальна операція. Радянські війська не могли відкинути нацистів назад до Фінляндії та Норвегії, а німці, не маючи резервів, не могли штурмувати Мурманськ, Полярне й Архангельськ

Військово-історичний нарис під керівництвом генерал-майора А.І. Бабіна, цілком присвячений бойовій діяльності Карельського фронту у 1941-1944 рр., вийшов друком у 1983 р. Книга, звичайно, не була позбавлена ідеологічних штампів брежнєвського періоду радянської військової історіографії 1965-1985 рр., але це було першим узагальнюючим виданням, присвяченим Карельській і Північній кампанії РСЧА і РСЧВМФ, де хоч під ідеологічною призмою наголошувалося «на ролі і значенні Комуністичної партії в організації перемоги над фашизмом на Півночі Європи». Дослідження спиралося на багату історіографічну та джерелознавчу базу, як безпосередньо радянських воєначальників, так і пересічних учасників боїв у Карелії й у Заполяр'ї. Наголошувалося, що фінські та німецькі війська нанесли удар по Мурманську, Полярному та Петрозаводську 29 червня 1941 р. Радянські війська у цьому секторі були змушені вести важкі оборонні п'ятимісячні бої, які привели до того, що хоча фіни та німці й окупували значні частини території Радянської Півночі, але узяти ключові міста – Мурманськ, Полярний, Архангельськ їм не вдалося.

Отже, проаналізувавши основні радянські військово-історичні трактати 1960-1980-х рр. можна прийти до висновку, що у СРСР недостатньо уваги приділяли дослідженню військовим кампаніям 1941-1942 рр. з нацистською Німеччиною та Фінляндією. Ці фронти цілком слушно «пройшли повз» увагу комісій військових і цивільних істориків СРСР. Основана увага дослідників була прикута до німецько-радянського фронту, де «кувався меч» перемоги над «фашистською Німеччиною та її сателітами». Карельський і мурманський напрямки стали більш ретельно досліджуватися у середині 1980-х рр., коли був накопичений значний багаж фактологічного та джерелознавчого матеріалів, а наприкінці існування СРСР почалася підготовка до написання нових, багатотомних видань, де окремо прописувалася б проблема боротьби німецьких і фінських військ проти Червоної Армії на теренах Північної Європи.